

Woord vooraf

Joop van Holsteyn en Johan Ackaert

Het debat over de voordelen en nadelen van een opkomstplicht bij verkiezingen is al oud en hieraan afgemeten dan ook bepaald niet origineel of innovatief. Hiervan getuigen bijvoorbeeld de recente polemiek ontstaan na de bekendmaking dat in de praktijk de Belgische justitie niemand vervolgt bij het overtreden van de opkomstplicht of de al dan niet verantwoorde inschattingen van het effect van het opheffen van de opkomstplicht op de verkiezingsuitslagen. Al zeer lange tijd werden en worden normatieve dan wel empirische argumenten aangevoerd die tot de conclusie leiden dat een opkomstplicht, in enigerlei vorm, wenselijk of onwenselijk, nodig of onnodig is. Ongeveer vijftien jaar geleden kreeg dit debat een krachtige impuls, toen Arend Lijphart zijn rede als president van de American Political Science Association aan het vraagstuk besteedde. In zijn betoog wees hij nadrukkelijk op de nadelen van een ongelijkmatige opkomst van het electoraat bij verkiezingen en de mogelijkheid deze in zijn ogen onwenselijke onevenwichtigheid te herstellen middels een opkomstplicht. Het debat over de opkomstplicht was weer actueel. En het mag dan geen nieuw vraagstuk zijn, het belang ervan is en blijft onverminderd groot.

In dit themanummer van *Res Publica* staat dit vraagstuk van de opkomstplicht centraal. Arend Lijphart zet in het openingsbetoog dat geldt als de inleiding van dit themanummer – wat de gastredactie heeft doen besluiten zich te beperken tot slechts dit woord vooraf – nogmaals uiteen waarom hij van mening is dat de (her)invoering of handhaving van een opkomstplicht een vanuit democratisch oogpunt goed verdedigbare zaak is. Mogelijk heeft het feit dat hij al lange tijd in de Verenigde Staten van Amerika woonachtig en werkzaam is hem in de loop der tijd sterker doen beseffen wat de politieke en praktische gevolgen kunnen zijn van een relatief lage opkomst waarbij niet alle groepen burgers zich op verkiezingsdag in gelijke mate melden bij en doen gelden in het stemlokaal. Maar hij kijkt ook nadrukkelijk naar Nederland en België, waar ooit (tot 1970) een opkomstplicht bestond respectievelijk tot op de dag van vandaag een regime van verplichte opkomst bij verkiezingen geldt.

Ten aanzien van de Nederlandse casus vraagt Lijphart zich onder meer af of men zich in het debat dat uiteindelijk leidde tot de afschaffing van de opkomstplicht wel realiseerde wat de gevolgen zouden (kunnen) zijn in termen van een uiteenlopende opkomst onder diverse maatschappelijke groepen. Irwin en Van Holsteyn staan in hun bijdrage aan dit themanummer stil bij deze vraag, als onderdeel van een bredere historische en hoofdzakelijk beschrijvende schets van de gehanteerde argumenten in het politieke en parlementaire debat dat ooit een opkomstplicht tot gevolg had en vervolgens de vele pogingen die werden ondernomen om daar weer vanaf te komen. In dat debat, zo blijkt, speelden praktische, empirische argumenten een beduidend geringere rol dan meer normatieve. In het zogenoemde discours rondom de opkomstplicht in Nederland was er simpelweg nauwelijks aandacht voor de praktische vragen naar gevolgen die Lijphart in zijn APSA-rede formuleerde en ook in zijn inleidende beschouwing nog de meest pertinente vindt.

In hun bijdrage over de opkomstplicht in België vertrekken Dries Verlet, Ann Carton en Marc Callens vanuit een heel andere dan de Nederlandse startpositie. Hun vraag is niet zozeer hoe het gekomen is en of men (in Nederland) beter had kunnen of moeten weten, maar in hun op met name Vlaanderen betrekking hebbende analyse vragen zij zich af wat verwacht kan worden als ooit zou worden besloten de opkomstplicht in België af te schaffen. Hoe gerechtvaardigd is dan de angst dat bepaalde groepen burgers afhaken en de verkiezingen aan zich voorbij laten gaan? De bevindingen van Verlet en zijn collega's wijzen erop dat de eventuele afschaffing van de opkomstplicht wel degelijk enkele van die gevolgen van over het electoraat als geheel gedifferentieerde opkomst heeft die door Lijphart worden vermoed en gevreesd.

Nog een andere bijdrage in dit themanummer gaat specifiek in op mogelijke gevolgen van de opkomstplicht. Tom van der Meer en Jan van Deth gaan in hun landenvergelijkende studie in op het effect van een opkomstplicht op de opkomst maar vooral ook op andere vormen van politieke betrokkenheid en participatie. In het pleidooi voor een opkomstplicht wordt immers niet zelden betoogd dat de invoering ervan niet alleen directe, maar tevens enkele wenselijke indirecte neveneffecten zou hebben. De (zachte?) dwang van een opkomstplicht zou een grotere praktische betrokkenheid van de betreffende burgers tot gevolg hebben, is de lijn van de redenering, waartegenover echter een andere redenering geplaatst kan worden die als kern heeft dat dwang slechts leidt tot afkeer en terugtrekkende bewegingen. De bijdrage van Van der Meer en Van Deth geeft geen uitsluitsel over de vermeende positieve dan wel negatieve neveneffecten van de aanwezigheid van een effectieve opkomstplicht. Het directe maar in zekere zin triviale effect op de opkomst is wel degelijk aanwezig, maar de empirische aanwijzingen voor andere, indirecte effecten zijn zwak dan wel niet aanwezig.

En zo past de conclusie van Van der Meer en Van Deth heel nadrukkelijk in het oude maar voortgaande debat over het wel en wee van de opkomstplicht binnen een democratisch politiek bestel. Er zijn, zoals ook uit de overige bijdragen bleek, voordelen te noemen en nadelen, er is op normatieve basis veel te zeggen voor maar eveneens tegen de invoering of handhaving van een opkomstplicht. En vanwege het grote belang van democratische verkiezingen en in dat kader een aanzienlijke opkomst bij die verkiezingen, mag worden verwacht dat het debat over de opkomstplicht nu noch in de nabije toekomst definitief beslist zal worden. Al mogen we hopen dat dit debat zal worden gevoerd mede op basis van de argumenten die in de navolgende bijdragen nader op hun historische en empirische houdbaarheid zijn bekeken.